

Інна Чепіга

Пересопницьке євангеліє. Історія відкриття пам'ятки

Унікальну пам'ятку української культури XVII ст. Пересопницьке євангеліє, що походить з Волині, було відкрито в 30-х роках XIX ст. видатним українським та російським філологом-славістом і педагогом Осипом Бодянським.

Це було важливим відкриттям, адже до цього невідомо було, щоб Святе Письмо, зокрема Євангеліє, перекладалося українською мовою. Вчений звертає увагу на чудове оформлення рукопису, його вражають, зокрема, чотири прекрасних мініатюрних зображення євангелістів. О.Бодянський припускав що рукопис раніше перебував у досить примітному в Україні храмі, спорудженому свого часу Іваном Мазепою.

Очевидно, гетьман І.Мазепа привіз рукопис звідкись з Волині і передав його до Вознесенського собору в Переяславі, а звідти його як пам'ятку культури, насамперед української літературно-писемної мови XVI ст. й книжкового мистецтва, було передано до семінарської бібліотеки, де на неї й натрапив О.Бодянський.

Доповіщення вченого про знайдений рукопис було опубліковане в травневому номері «Журнала Министерства народного просвещения». Це - перше друковане слово про Пересопницьке євангеліє.

У 1837 по 1842 р. Осип Бодянський перебував у закордонному науковому відрядженні. Дорога його пролягала через Україну, і в листі від листопада 1837 р. з Києва він повідомляє свого вчителя й колегу по Московському університету та Московському товариству історії й старожитностей російських М.Погодіна: «В одному забутому куточку України пощастило мені... відкрити два харатійні Євангелія¹, одне 1561, а друге 1545 р.»². Особливо зацікавило вченого перше: «Найважливіше, що повинне порадувати не тільки Вас, але й усіх інших слов'янофілів, що, нарешті, вирішує остаточно і, здається, назавжди позитивно питання: якою мовою було перекладене Святе письмо Кирилом та Мефодієм?... У післямові сказано, що це Євангеліє «выложено из языка блъгарского на мову рускую». Отже, ось вам слова перекладача, якою слов'янською мовою найперше хвалили наші прадіди Бога»³. Під мовою рускою, зауважує О.Бодянський, перекладач розумів мову південноруську, малоруську, тобто українську.

У цьому ж листі стисло описано рукопис: розміри, характер письма, наявність сумаріїв - короткого викладу змісту кожної глави на її початку, і глос - пояснень малозрозумілих слів, хоч і не називаються ще ці терміни. Наведено кілька уривків тексту. О.Бодянський просить М.Погодіна допомогти придбати пам'ятку для Московського університету або для Московського товариства історії та старожитностей російських, називаючи її дорогоцінністю.

Другий лист написано уже з Праги 20 грудня (1 січня) 1837-1838 р. У ньому фактично повторюється

вже сказане, особливо наголошується і підкреслюється, що «мова південноруська чиста, як зорі небесні»⁴, зауважується, що й П.Й.Шафарик неслуханно зрадив цій знахідці⁵, і знову настоює на необхідності її придбати.

З шостого листа (12/24 квітня 1938 р.) видно, що на попередні п'ять адресат не відповів. О.Бодянський, здогадуючись про причину (Погодін образився, бо Бодянський не вказав місця, де зробив своє відкриття), розкриває таємницю: обидва Євангелія знайдено в Переяславській семінарській бібліотеці. (Місцеву семінарію О.Бодянський свого часу закінчив). А до цього пам'ятка, про яку йдеться, перебувала у переяславському Вознесенському соборі, спорудженому в 1695-1700 р. коштом І. Мазепи. Про це свідчить напис на нижньому полі 2-7 аркушів рукопису: «Сіє Єв/ан/г/е/ліє прислано и дано єсть от ясневел/ь/можного его Цр/с/кого Пресвѣтлого Величества Запорозки/х/ обоихъ сторонъ Днѣпра гетмана и славного чина стго ап/ст/ла Андрея кавалера, до Пре/с/тла Переяславского еп/с/пского; который о/т/ его жъ Ктиторской Мл/с/ти созданъ, о/т/новленъ и драгоцѣнными утвари црковными украшенъ, при преосщен/н/но/м еп/с/пб Захаріи Корниловичѣ. Року 1700, априля 17 дня».

Нижче розгонистим скорописом зазначено латиною: «Із книг бібліотеки малоруської Переяславської семінарії». Очевидно, гетьман І.Мазепа привіз рукопис звідкись з Волині і передав його до Вознесенського собору в Переяславі, а звідти його як пам'ятку культури, насамперед української літературно-писемної мови XVI ст. й книжкового мистецтва, було передано до

¹ Рукопис Пересопницького євангелія зберігається в Інституті рукопису ІБДУВ. Шифр І.15512.

² Письма к М.П. Погодину из славянских земель. (1835-1861). Вып. 1-й. Письма О.Бодянского. - М., 1879. - С.1.

³ Там само. - С.1-2.

⁴ Там само. - С.15.

⁵ Визначний чеський і словацький філолог-славіст П. Шафарик використовував у своїй науковій діяльності відомості про Пересопницьке євангеліє, одержані від О.Бодянского. Наша пам'ятка підтверджувала його погляди про болгарську основу старослов'янської мови. (Див. Šafarik P. Slovanský národopis. - Praha, 1842. - S.28).

семінарської бібліотеки, де на неї й натрапив О.Бодянський.

З цього ж листа довідуємося, що, не дочекавшись відповіді від М.Погодіна, О.Бодянський склав опис пам'ятки на основі тих виписок, які зробив у Переяславі, і послав його міністрові народної освіти у вигляді донесення через «Журнал министерства народного просвещения». У листі ще раз наголошено на необхідності придбання пам'ятки, щоправда, із зауваженням, що здійснити це не так просто.

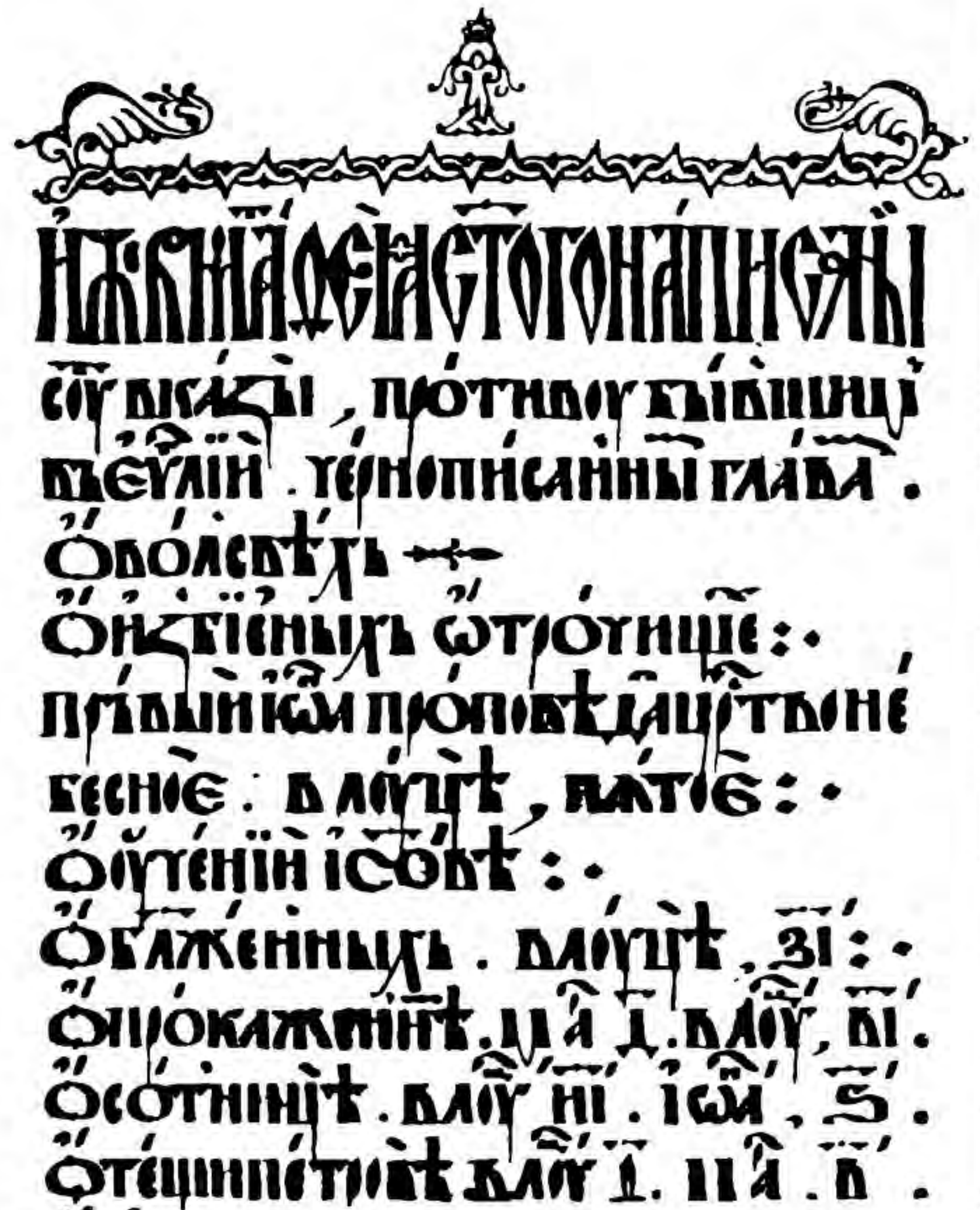
Донесення О.Бодянського про знайдений рукопис було опубліковане у травневому номері цього журналу. Це - перше друковане слово про Пересопницьке Євангеліє. Ось його зовнішній опис за О.Бодянським: «...розміром понад 1/2 аршина, оправлене в дошки, оббиті малиновим оксамитом, з яких уціліла лише перша; писане прекрасним великим уставом, дуже добрим чорнилом, усіх аркушів у ньому 482»⁶. Доводячи значення знахідки, він характеризує її як єдину пам'ятку перекладу «чотирьох Благовістей південноруською / малоруською, українською, русинською/ мовою», а «мова цього Євангелія - чиста південноруська, переважно русинська, якою говорять у колишній Червеній /Червленій/, нині Галицькій Русі, з невеликою домішкою церковно-книжних слів, від яких перекладач не в змозі був відступити, перекладаючи зі спорідненого наріччя, вважаючи, що вони більше відповідають важливості самого предмета, більш виразні і ніби вже освячені, з дотриманням скрізь закінчення минулого часу на -ль, допоміжного дієслова *єсмь*, у деяких місцях /особливо в Матвії/ булгарського юса великого замість відомої голосної /в малоруській і великоруській, але не в булгарській, де ця буква відбиває носовий звук, що дорівнює польським *a*, *e*»⁷.

Значущість пам'ятки для висвітлення питання, якою слов'янською мовою вперше було перекладене Святе Письмо, доводиться досить детально. О.Бодянський доказує значення цієї проблеми для розуміння історії слов'янських народів. Розповідає він і про сумарії та глоси. Ці пояснення малозрозумілих слів подано, на його думку, спеціально для простолюду. Щодо особи перекладача, то він вважає, що перекладач і переписувач - та сама людина.

Цікаве міркування О.Бодянського щодо вжитої в тексті пам'ятки назви *Україна* як синоніма «країна полян», а далі висловлюється здогад, що київські поляни змінили свою назву на *українці*, щоб відрізнити себе від полян-ляхів, тобто поляків, за якими ця назва закріпилася назавжди.

Своїм донесенням О.Бодянський сподівався привернути увагу міністра до знайденого рукопису з метою придбання його. Однак, на наше щастя, справа не зрушила з місця, і рукопис залишився там, де був. Мабуть, міністра освіти, як і М.Погодіна, мало цікавили українські пам'ятки, а українські симпатії О.Бодянського були їм зовсім чужі.

У 40-х роках XIX ст. рукопис ще зберігався в Переяславі. Згадує про нього й М.Максимович. Він не

згоден з О.Бодянським щодо характеристики мови пам'ятки як галицької і слушно зауважує, що мову Пересопницького євангелія не можна вважати галицькою, волинською чи київською. Це - писемна книжна українська мова XVI ст.⁸

У 1845-1846 рр. за дорученням київської Археографічної комісії в Переяславі перебував Т.Шевченко і оглядав тамтешні старожитності.

Його увагу привернули два Євангелія, написані на пергаменті, про які писав О.Бодянський. У своїх нотатках поет зазначає, що Євангеліє 1556-1561 рр. «...вишуканіше й розкішніше від першого, написане малоросійським наріччям 1556 р. з написом на краях перших аркушів» (наводиться напис про передачу книги Іваном Мазепою Переяславському кафедральному собору). І зауваження: «Це Євангеліє детально описане О.Бодянським у «Журнале министерства народного просвещения», №5, 1838 р., м.травень»⁹.

З переведенням Переяславської семінарії до Полтави туди разом з бібліотекою помандрувала й наша пам'ятка, де нею зацікавилася більше вчених, зокрема молодий П.Житецький та учасники семінарії В.Перетца. Однак роль першовідкривача, того, хто першим гідно оцінив значення рукопису для історії українського письменства, української культури загалом і писемної культури всього слов'янського світу, належить О.Бодянському.

⁶ Донесення министру народного просвещения магистра Московского университета И.Бодянского из Праги от 23 марта ст.ст. 1838 г. //Жур. мин-ва нар. просвещения. - 1838. - №5. - С. 393.

⁷ Там само. - С.395.

⁸ Максимович М.А. Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровице и о князьях, ими владевших // Киевлянин. - 1840. - Кн.1. - С.232-244.

⁹ Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 6 т. - К., 1964. - Т.6. - С.305-306.